

A HONFOGLALÁS(OK) NYOMAI A MAGYAR HELYNEVEKBEN*

A MAGYAR HONFOGLALÁS LEFOLYÁSÁNAK MENETE talán a legtöbbet kutatott és mégis a leghomályosabb téma a hazai történelemtudományban. Talán felesleges hangsúlyozni, hogy a köztudatban élő honfoglalás-kép az írásos források adta anyagra épül, alig-alig véve figyelembe a régészet, a nyelv- és néprajztudomány, valamint a történeti földrajz régi és újabb eredményeit. A bevallottan is elhanyagolt helynévkutatás nemcsak azért érdemelne nagyobb megbecsülést, mert vizsgálatának tárgya olyan, hogy az egykori emberek *többségének* nyelvi képzeletét és nyelvhasználatát tükrözi — a korabeli krónikáírók tudósításaival szemben —, hanem azért is, mert amíg a kortárs történetírók fennmaradt feljegyzései, valamint a régészeti leletanyagok az egykor meglévő egésznek csak a töredékeit jelentik, addig a magyarországi helységneveknek minden bizonnyal a többsége az, amelyik vagy a nép nyelvén, vagy — az írásbeliség XI-XV. századi elterjedésével — írásban fennmaradt. A földrajzi nevek vizsgálatának a történelmi kutatásba való bevonására az a tényező is létjogosultságot adhat, hogy elvezethetnek a múlt idő olyan mélységeibe, ahová az írásos források már nem nyújtanak betekintést.

Nem titok, hogy az ország földrajzi neveinek többsége már többszáz éves múltra tekinthet vissza, sokuk pedig ezer évesnél is idősebb. (Természetesen, az utca- és dűlőneveket nem számítva.) Elmondható róluk még az is, hogy a középkori lakosság őszinte, tömör, legtöbbször egyszavas jellemzését tükrözik, az egyes hegyek, vizek és helységek akkori legjellemzőbbnek tartott tulajdonságáról.

A történeti Magyarországnak csak a helységnevei is több tízezerre rúgnak. Nem is gondolnánk, hogy ezek többsége 400-500 névre vezethető vissza. A településnevek egy része az évszázadok során viszonylag változatlan maradt, de mások annyira megváltoztak, hogy alig, vagy éppenséggel egyáltalán nem ismerhető fel bennük az eredeti jelentés. Gyakran előfordul, hogy a falu neve a benne lakó nép száján helyesen maradt fenn, annak ellenére, hogy azt a középkori okmányokban rosszul rögzítették. Persze ennek az ellenkezőjére is tömérdek példát találhatunk.

* A honfoglalás, és különösen a kettős honfoglalás kérdésköre hazánkban mindig széles körű érdeklődésre tarthat számot. Mi több, egy-egy megjelenő dolgozat gyakran vitákat kavart. Úgy gondoljuk, az általunk most megjelentetett munka sem marad majd visszhangtalan; s a körötte kialakuló vita, reményeink szerint, közelebb visz az igazsághoz — *a szerk.*

HA A HELYNEVEK ALAPJÁN PRÓBÁLUNK NYOMOZÁST FOLYTATNI korai történelmünkre vonatkozóan, akkor fellapozhatjuk a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* címmel megjelent kötetet, KISS LAJOS szerkesztésében. Habár számos hasznos adata miatt munkánk során nem mellőzhetjük, mégis csak óvatosan szabad a következtetéseihez közeledni, mert azok erősen kifogásolhatók. Nemcsak azért, mert indokolatlanul sok magyar helynevet próbál szláv nyelvekből magyarázni. Módszerének legnagyobb hibája az, hogy nem veszi kellően figyelembe a helynévanyag legfőbb sajátosságát; a nyelvi toldalékokat, és az egyes névképzési módokat.

A magyar honfoglalók helységnév-hagyatékát részben a törzsneves helynevekben lelhetjük fel. Ezek előfordulásával eddig KRISTÓ GYULA foglalkozott a legalaposabban. Rávilágított a kérdéskör hagyományos, megmerevedett magyarázatának ellentmondásaira, és nyilvánvaló tévedéseire. A törzsneves helynevek keletkezése körüli tömérdek bizonytalansági tényezőt körültekintően átnézve odáig ment, hogy kijelentette: a törzsnévvel egyező alakú helynevek alkalmatlanok arra, hogy belőlük következtetéseket vonjunk le a honfoglalók megtelepülési rendjére vonatkozóan.¹ Arra a kérdésre, hogy miért vannak egyáltalán ilyen nevű falvak, részletes választ aként foglalhatjuk össze, hogy a feudális osztályrend fokozatos kiépülése hajszolta kóborlásba, vándormozgalomba a törzsi hovatartozáshoz még mindig kötődő szabad pásztorokat és parasztokat.²

Ellenérveim Kristó Gyula magyarázatára röviden a következők: 1. a törzsneves falvak „túlságosan” korai megjelenése. (Több komoly szempont szerint a 900-as évek közepe táján jöttek létre, legalábbis nagy részben.) 2. Az ország területén való eloszlásuk teljességgel más keletkezési okokat enged sejtteni.

A másik felfogás, a nagyobb nyilvánosságot kapott, és már-már a tudomány hivatalos álláspontjává vált MOÓR ELEMÉR–GYÖRFFY GYÖRGY–KÁLMÁN BÉLA-féle elmélet, még gyengébb pilléreken nyugszik. Úgy próbálja megmagyarázni a törzsi helynevek keletkezését, hogy kitalált, sőt tetszőlegesen variálható törzsi tartományokra osztja az ország területét. Mondván, hogy ott kell keresni az egyes törzsek szállásterületét, ahol az illető törzs neve hiányzik a helynevekből.³

Abban az esetben, ha az elméletnek a törzsneves helynevek elterjedési területeire vonatkozó megállapításai helyesek volnának is, (de nem azok, mert ott is előfordulnak, ahol pedig „nem szabadna” lenniük) még mindig felmerülne az a kérdés, hogy vajon hová lettek ezek az egymástól állítólag jól elkülönült, hatalmas törzsi területek? Merthogy fikarcnyi nyomuk sincsen, az nyilvánvaló. A Kárpát-medencében szanaszét szóródott kabarokat és besenyőket is beleértve, érvényes az a megállapítás, miszerint egyetlen, újkori magyar népcsoport sem vezethető vissza az ezer évvel ezelőtti, ismert néptörödékek (törzsek) valamelyikére. (Természetesen a székelyek kivételével, akiket egyébként gyakran gondolnak bolgár vagy kabar eredetűnek.)

Az eddigiekben említett kutatók által összeállított törzsi helynévlajstromokat is felhasználva, gyűjtöttem és feltérképeztem a szóban forgó helyneveket. Persze, minden ilyen névsort nem csekély mértékben az egyéni megítélés, mérlegelés állít össze.

Az alábbiakban, a törzsnevek helynévként való megjelenésének számánál az első taggal mindig a „biztosra” vehető mennyiséget jelzem, a másodikkal pedig ennek a bizonytalanabb hitelű, eredetű helynevekkel való kiegészítését.

Mindezek fényében mondható el a Megyer törzs nevééről, hogy az 43-48 ponton lelhető fel a Kárpát-medence területén. (Magyere, Megyercs, Megyerő, Megyerke alakokban is.)

A Kürt törzsnév 22-32 helyen jelentkezik.

A Gyarmat törzs neve 21-28 ponton bukkan fel, talán a Gyirmót, Gyarmocs alakokban is.)

A Tarján törzsnév 25-32 különböző helyen képviselteti magát, például Terján, Terjén, és talán a Tarany, Terény névmódosulásokban is.

A Kér törzs neve 51-71 helyen fordul elő a történeti Magyarország területén. (A becézett Kércsa, Kércs, és talán a Kercse, Kercsenye, Kerc, Kerecke formákban is.)

A Nyék törzs neve 30-40 ponton bukkan fel, a Nyékics és talán a Nékse alakban is.

A Jenő törzsnév 25-31 ponton van meg a helynévanyagban, a Jene és talán a Jenke névként is.

A Keszi törzsnév 49-59 helyen található meg, például Kesző, Keszü, Keszín, Keszinc alakokban is.

A hét (pontosabban nyolc) törzsnév helyneveinek összessége tehát 266 és 341 között van. Talán nem tévedünk nagyot, ha a következőkben a 300-as számmal dolgozunk.

KÖZTUDOMÁSÚ, HOGY A TÖRZSI HELYNEVES FALVAK szanaszét szóródva találhatók, a Kárpát-medence majdnem minden egyes vidékén. De azt, hogy mely tájakon sűrűbben, és melyekben ritkábban, alapvető jelentőségűnek tartom. A legsűrűbb megszállást a Felvidéki-síkság (a Kisalföld szlovákiai része) mutatja, de van még ezen kívül jó néhány tömörülési helyük. Feltűnő azonban, hogy Erdélybe nagyon kevés jutott belőlük, a Székelyföld pedig gyakorlatilag mentes tőlük. Habár a területi eloszlásuk alapján jó pár kitérőt tehetnénk még, azok önmagukban mégsem tudnák megválaszolni azt a kérdést, hogy minek is köszönhető a keletkezésük? 300-as számuk, a középkori falvak tízezres nagyságrendjéhez képest elenyészőnek mondható, márpedig úgy kellene megindokolni a létrejöttüket, hogy közben a többi, velük egykorú helység nem törzsről való elnevezését is meg lehessen érteni.

Joggal vetődik fel a kérdés: hátha nemcsak nyolc, hanem több magyar törzs is létezett, esetleg korábbi bejövettel? És hátha azok neveivel együtt már van olyan arányú törzsneves falu, hogy belőlük meg lehet magyarázni az egész népnek a honfoglalás során történt letelepedését. (?) Az erre vonatkozó középkori kútfők hiánya miatt a legtöbbször magyar helységnevekből indulnak ki a találgatások.

HA MEGKÍSÉRELJÜK A „VÉLT” TÖRZSEK NEVÉNEK FELKUTATÁSÁT, akkor különböző megfontolások alapján a Berény név a legnagyobb esélyes. Berénd, Berencs, Berencse, Berence, Berinke névalakokban is felbukkan, összesen legalább 45 helyen. Akárcsak az ismert 8 törzsnév, a Berény név is nagyon korán jelentkezik helynévként az okleveles anyagban. Ráadásul helyneveinek szétszórtsága is a konsztantinoszi törzsekéhez hasonló. Különösen a Dunántúl középső részén gyakori.

Vizsgálódásunk körébe vonhatók az Örs helynevek is, az előzőekhez hasonló szétszórtságban, kb. 40 helyen, Örsed és Vörs alakban is. A törzsnevek jellegzetes tulajdonságait mutatják a Varsány (Varsánd, Versend, Wassan, Vosyan) nevek is, kb. 32 helyen.

A további, nagy számban előforduló helynevek közül szóba jöhetnek még esetleg a Győr, Ság, Buda, Battyán, Kál, Várkony helynevek.

És itt, ezek kapcsán fel kell figyelniük egy „apróságra”, amely talán döntő módon szólhat bele a honfoglalás-történet vitájába!

Az a -d képző, amely a „vélt” törzsek helyneveinél a leggyakoribb toldaléknak számít, az Árpád-féle 8 törzs helyneveinél szinte egyáltalán nem fordul elő! Sőt! Ez a -d képző azonban az egész magyar helynévanyag leggyakrabban előforduló toldaléka!

Van kb. 10 darab Berénd, 2 Örsed, 1 Örsöd, 2 Varsánd, 1 Versend, 2 Győröd, 1 Győrösd, 3 Ságod, 1 Battyánd, 3 Káld, 1 Kálosd, 1 Várkond, stb. Ezzel szemben Árpád törzseinek helyneveinél — amelyek tehát vagy 300-an vannak — a „biztosan” -d képzősök száma mindössze kettő! Az egyik egy Megyered, a másik pedig egy Kérd nevű, már a középkorban elnéptelenedett falu, a mai Szlovákia területén. Ezekon kívül van még 2-3 olyan bizonytalan helynév, ahol talán törzsnévvél, illetve talán -d képzővel van dolgunk. A további, tehát „vélt” (talán onogur) törzsek helyneveinél láthatóan jóval magasabb az arány, különösen a legvalószínűbben törzsnek vehető Berénynél.

Felmérésem szerint a történeti magyarlakta vidékeken a helységeknek hozzávetőlegesen 10-15 százaléka visel -d képzőt. Ez több ezer települést jelent.

Fel kell tenni a kérdést: mivel magyarázható az a tény, hogy a Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Kér, Nyék, Jenő, Keszi helynevek szinte mentesek a -d képzőtől, míg a „vélt” törzsek helynevei, és a többi magyarországi helynév nagy arányban viseli ezt a nyelvi toldaléket. A biztosan törzsi helynevek talán nem kaphatnak toldaléket? Könnyen beláthatjuk, hogy erről szó sincs. Van 1-1 Megyerics, Megyerics, Megyeres, Megyerő, Megyerle, Megyere, Megyerke, Kérő, Kerecke, Tarjánka, Nékse, Nyékics, Keszin, Keszölcés, 2 Kesző, 3 Jenke, 2 Gyarmata, 4 Kércs, több Kürtös stb. helynév.

ÚGY VÉLEM, A KÉRDÉSNEK CSAK EGY MAGYARÁZATA LEHET: az, hogy a „hétmagyarok” letelepedésekor a -d képző használata már kiment a divatból! Nézetem szerint a -d kicsinyítő-becéző egykor nagyon használatos volt a magyar nyelvben. Erről a helységnevek garmadája tanúskodik: Szeged, Sarkad, Bonyhád, Diósd, Érd, Fertőd, Tokod, Arad, Mogyoród, Nagyvárad, Szód, Nagyatád, Körmend, Szekszárd, Sásd, Aszód, Sárbogárd, Kisvárd, Nagycsed, Kerecsend, Cegléd, hogy csak néhány ismertebbet említsek. Szerintem a -d hang nem helynévképző, mint ahogy azt egyes munkák állítják. Gondoljunk csak a -d-vel becézett személynevekre! (Levedi, Árpád, Botond stb.) De vajon mikor használhatták kicsinyítésre, és hol találunk rá példát a nyelvünkben?

Manapság a -ka, -ke képzővel kicsinyítünk. Emellett nem tudatosan, de a régi -cs képzővel is becézünk: fácska, nyulacska, aprócska, stb. Mivel ezt a -cs (ritkábban -c) kicsinyítő képzőt ma már csak megszokásból toldjuk a becézendő szóhoz, a becézés majdnem mindig dupla. Az újabb -ka, -ke képző a -cs után kerül. Egyes szavakhoz már odaragadt a becézés, és nem érezzük: tócsa, kavics, vakarcs, szemcse, gömböc, stb. Ezt a régebbi becézést — amint azt már láttuk — megtalálhatjuk jó pár törzsneves helynévnel is, de sok egyéb településnév is tartalmazza: Bócs, Kékcse, Munkács, Győröcske, Szakcs, Fejércse, Maglóca, Besence, Szőce, stb.

A -cs képző valószínűleg a korábbi -d képzőt válthatta fel, mert az gyakorlatilag már kiveszett nyelvünkéből. Nyomai azért még itt-ott fellelhetők. Ott rejtőzik többek között a hajadon, előd, apród, rövid, vakondok, kerekded, kisdéd, tojásdad, hányad, gyengéd, szelíd, pinduri szavunkban. Megtalálható az *egyedem-begyedem* mondkában is, valamint a sor- és törtszámnevekben: második, harmadik, negyed, ötöd, hatod, stb. Vajon meddig lehetett élő a nyelvünkben? Legkorábbi nyelvemlékeink közül némelyik még tartalmaz egy-két -d képzős kifejezést, de lehet, hogy ezek sem voltak már tudatos becézések. Az sem mond ellent korai eltűnésének, hogy az Árpád-korból írásban ránkmaradt személynevek között sok a -d képzős. (Feketéd, Keséd, Halad, Keménd, Hitvánd, Baglyad stb.) Ezeknél ugyanis a becézés lehet, hogy már nemzedékekkel előbb megtörtént, és a kicsinyített név vándorolt tovább apáról fiúra. Ha belegondolunk, ez ma sincs másképp. Számosan viselünk és adunk tovább képzővel ellátott nevet anélkül, hogy eszünkbe jutna a név jelentése, vagy már eleve becézett volta. Ezért aztán alapos okunk lehet feltételezni, hogy a -d képzős középkori személynevek nem „igazi” becézések, hanem már sokkal korábban kicsinyített nevek megszokás szerinti továbbvitele.

Kutatásaim azt mutatják: nincsen bizonyíték arra, hogy a magyar államban valaha is használták volna tudatosan, számottevő mennyiségben a -d hangot, mint kicsinyítő képzőt. (Ez alól csak egy tájegység, a Székelyföld kivétel.) Pedig, hogy uralta valamely korszak becézési szokását, azt a -d képzős személy- és helynevek irdatlan mennyisége bizonyítja.

BÁRCZI GÉZA és KNIEZSA ISTVÁN szerint a -d képzős helynevek nem keletkeztek a XII. század után⁴. Kristó Gyula, bár nem a nyelvfejlődési törvényszerűségekkel összefüggésben, de ezzel a — témának sajnos még nem nevezhető — problémával is viszonylag behatóbban foglalkozott. Szerinte sok esetben alakultak a régi magyar személynévek helynévvé úgy, hogy -d képzővel toldották meg őket, de gyakran a már -d képzős személynévekből lettek helynevek⁵. Úgy gondolja, hogy kicsinyítő-képző volta mellett helynévképzőként is használták, akárcsak a -t-t és a -gy-t⁶. Szerinte nem állapítható meg pontosan a -d képző időbeni felbukkanása, divatja, és eltűnése, de bizonyosan nem temethető el a XI. századdal, hiszen legalább a XV. századig eleven volt a használata⁷. Helyneves példák sorát hozza fel ennek alátámasztására. De ő maga is elismeri, hogy az oklevelekben az egyes -d képzők „megjelenésével” egyidőben a -d képzők „lekapása” is megfigyelhető⁸.

Álláspontját olvasva méltán kérdezhetjük meg: vajon miféle nyelvjárás sajátossága volna ez, egymástól egészen távoli helyeket érintve? És miféle nyelvfejlődési tendencia lenne az, amelyik az egyes helységnevekre több évszázados eltérésekkel csapna le? Főként olyan késői évszázadokban, amelyekben a -d-vel való kicsinyítés szokásának a szövegekben is jelentkeznie kellene. Márpedig nem jelentkezik, mert a legkorábbi magyar nyelvű könyvekben már egyértelműen a -cs és a -ka, -ke képző a tudatos kicsinyítés, becézés eszköze.

KÖNNYEN BELÁTHATJUK, HOGY A HELYNEVEKNÉL egyes -d képzők későinek tűnő megjelenésénél nem egyébvel van dolgunk, mint a nevet lejegyző személyek következetlenségével. A helynevek középkori okleveles előfordulásai tömérdek betűtvesztést mutatnak. A jegyzők hol elhagytak egyes betűket a nevek-ből, hol hozzátoldottak a nevekhez, hol meg össze-vissza cserélgették őket egymással. Kár volna az egyes íráshibákból nyelvfejlődési tendenciákat kiolvasni. Hosszan lehetne sorolni az idevonatkozó példákat, de nem nagyon érdemes, mert a -d képző használatának kizárólag nagyon korai volta mellett nyomósabb érvek is szólnak.

Azok a helységnevek, amelyekről biztosan tudható, hogy túlnyomórésztben a XIII-XIV., de legkorábban is csak a XI. században keletkeztek, nem mások, mint a templom védőszentjéről elnevezett falvak nevei. (Szentmárton, Szentistván, Szentlászló, Mindszent, Keresztúr, Szentlélek stb.) A középkorban még több mint ezer (!) ilyen nevű helység létezett, és a kutatásaim szerint közülük egy sem kapott -d képzőt! Ha a -d hang helynévképző lett volna, akkor is tömegesen kellene léteznie olyan nevű településeknek, mint Szentivánd, Szentgyörgyöd, Szentkereszted, Keresztúrd, Szentesd, stb., ám az ilyenek teljesen hiányoznak a helynévanyagból. A -monostor, -egyház, -templom, -apáti, -püspöki, -kápolna, stb. utótagú helynevek szintén mentesek a -d képzőtől.

A XIII. század elejétől szokássá vált -laka, -háza, -telke, -földe, -szállása, -falva, stb. utótaggal ellátni a helységek nevét, a birtoikos kilétét jelölendő. Az ilyen típusú helynevek csakúgy nélkülözik

a -d képzőt, mint a -falva utótagból rövidült -fa végződésűek. (Cibakháza, Szabadszállás, Bocföldre, Apátfalva, Ibafa, Mikefa, stb.)

Vajon vannak-e egyáltalán olyan, nyilvánvalóan 895 után keletkezett helynévcsoportok, amelyek számottevő mennyiségben viselnek -d képzőt? Annak dacára kérdezhető ez meg, hogy a Kozárd, Besenyőd, Úzd, Kund, Álmosd, Miháld, Páld, Istvándi, Péterd, Harangod, Papod stb. helynevek látszólag igennel felelnek erre. Tüzetesebb vizsgálatuk ugyanis nem igazolja késői keletkezésük gyanúját. A nyugati, keresztény személynéveknek, a népnéveknek, vélt hazai elterjedési ideje nem lehet a kormeghatározás döntő eszköze. Egyes vélemények szerint ugyanis a magyarság egy része már jóval az államalapítás előtt kapcsolatba kerülhetett a keresztény egyházzal, térítőkkal, személynévekkel, mégpedig Közép-Európában⁹.

A PÁPOD NÉV ESETE KÜLÖNÖSEN TANULSÁGOS. Mivel a „pap” szónak a magyar nyelvjárásokban az „egyházi személy”-en kívül egyéb jelentései is vannak, nem árt ha felfigyelünk ezek közül a „fedél”, „tető” értelműre. A bakonyi Papod hegy nevének ugyanis alighanem ezzel van dolgunk.

A IX-X. századi ismert pogány magyar vezérnevek, és méltóságnevek (a gyula, horka, kende) helyneveinél a -d képző nem jellemző. Ellentétben a homályos eredetű „bő” rang helyneveivel, amelyeknél roppant gyakori a Bőd. Hosszan lehetne taglalni azt is, hogy a korai magyarok és a -d képző összefüggése ANONYMUS gesztájának közlései alapján is felbukkan.

Azt is érdemes megjegyezni, hogy habár sok az olyan helynév, ami -d képzős személynévi eredetű, azért azoknak a mennyisége is hatalmas, amelyeknél egyértelmű, hogy — nevének keresztül — maga a helység lett becézve. Ilyen például a tömérdek Nádasd, Kövesd, Kisfalud, a jó pár Várad, Udvard, Lagd, Sárd, Erdőd, Berkesd, Bükköd, Hegyesd, Lókod, Szered, Nyárad, stb. Hozzáteszem: a -d képző régiségét az is igazolja, hogy az Újfalú, Újvár, Újlak típusú helységnevek mögül minden esetben hiányzik. Pedig hát válogatás nélkül mindenféle típusú helynévhez járulhatott, csak a nyilvánvalóan „késői” helynevek esetében maradt el. De nemcsak településnevek vannak -d képzővel, hanem ilyen módon becézett tájegységek, hegyek, dombok, folyók is szép számmal, legnagyobb arányban a Székelyföldön. (Juhod, Fenyőd, Kőd, Somosd, Csomád, Siklód, Homoród, stb.)

A -d képzős helynevek területi eloszlása korántsem egyenletes, habár a Kárpát-medencében mindenütt előfordulnak. Térképre vetítésüket más, tematikus térképekkel összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a -d képzős helynevek nagyon jelentős mértékben egybeesnek azokkal a helyekkel, amelyeken a „késő-avar”-nak nevezett nép régészeti leletei kerültek elő, és azokkal, amelyeken — gyaníthatóan vagy bizonyíthatóan — székelyek éltek! Ezzel eljutottunk a honfoglalás-történet alapvető kérdéséhez, a székely-magyar viszonyhoz!

A -d képzős helynévvarány a legmagasabb Tolna-Baranya területén, különösen Pécs és Mohács között. Itt vannak a legsűrűbben a

késő-avar lelőhelyek is! Sok esetben egybeesnek egy-egy településen belül is. (Pécsvárad, Ellend, Kékesd, Szárazd, Bonyhádvarasd stb.)

A SZÉKELYFÖLD IS AZ ORSZÁGOS ÁTLAGOT JÓVAL MEGHALADÓ -d képzős helynévaránnyal rendelkezik, de az egyes székek nem egyforma mértékben. A legkésőbbben benépesült Csíkszék és Háromszék sokkal kevesebb ilyen helynevet tud felmutatni, mint a tájegység nyugati része, Maros- és Udvarhelyszék. Köztudomású, hogy Csíkot és Háromszéket csak a XIII. század első felében népesítették be a székelyek, nyugati irányból¹⁰. Ennek megfelelően a -d képzős helynevek is zömmel Maros és Udvarhelyszék területén vannak, azoknak is inkább a nyugati részén, ott, ahol a „telegdi”-nek nevezett székelyek legkorábbi székelyföldi települései voltak! Ha innen lefelé haladunk a Maros és Küküllő folyók mentén, akkor látni fogjuk, hogy a -d képzős helynév-arány magas marad. Dél-Erdélynek ez a része arról nevezetes, hogy a Háromszéket benépesítő székelyek korábban itt laktak! Tudvalevően innen, Kézdi, Sebes és Orbó vidékéről vitték magukkal a helyneveket, amelyek a Kárpátok délkeleti szegletében a három szék elnevezéseivé váltak.

A Székelyföld helynevei más szempontból is érdekesekek. És pedig azért, mert nincsen bennük semmi különös. A törzsi helynevek kivételével mindenféle olyan helynevek alkotják itt is a földrajzi névanyagot, mint az egyéb magyarlakta tájak bármelyikén. Nagyon hosszan lehetne példálózni azzal, hogy a magyarországi helynevek majd mindegyike fellelhető a Székelyföldön, és viszont.

Ezek között találhatók a székely nem- és ágnevek helynévkénti előfordulásai is, amelyek összességükben jóval többen vannak a „hétmagyar” törzsneves helyneveknél. (Pozsony, Dudar, Nagykarácsony, Szomor, Bükkábrány, Hajdúszovát, Mezőtelegd, Hagyárosbörönd, Tarnabod, Bodony, Bodonc, Bodok, stb. helységek esetében az Örlóc, Meggyes, Adorján, Jenő, Halom nemek (nemzetségek) és a Szovát, Bod, Seprőd, Új, Ecken, Dudor, Kürt, Gyáros, Meggyes, Vaja, Telegd, Vácmán, Poson, Boroszló, Karácson, Gyerő, Nagy, Balási, Szomorú, Halond, Názán, Péter, György, Besenyő, Koromza, Kövér-fiai, Zöld és Odvor ágak¹¹ nevéből. (Látható, hogy közülük 3 is rendelkezik -d képzővel. (Seprőd, Telegd, Halond). És az is érdemes a figyelemre, hogy vannak olyan, az irodalmi nyelvből hiányzó, de székelyföldi tájszavakként még élő kifejezések, amelyekben a -d képző szintén megvan.

A -d képzős helynevek Székelyföldön kívüli tömörülési területein is jelentős székely vonatkozásokkal találkozhatunk.

Elsősorban a Dél- és Nyugat-Dunántúl számítható ide. Ez a széles félkaréj nemcsak azért lehet figyelmet felkeltő, mert tartalmaz olyan tájegységeket, amelyek közismerten székely, illetve „Árpádék bejövetele előtti magyar” néphagyománnyal rendelkeznek (Őrség, Göcsej) hanem azért is, mert vidékén roppant kevés a 895 utáni honfoglalók régészeti hagyatéka, de annál több a „griffes-indás”-nak is nevezett késő-avar (onogur?) népé.

Ezen a területen belül, magas -d képzős helynévarányt mutat a IV. BÉLA király korában oklevélben említett¹² nagyvátyi székelyek földje, ismert, Szeged(!) nevű falujukkal az élen.

Az innen távoli, Pozsony megyei — mellesleg szintén -d képzős — Nagylévárd falu székelységének is van középkori okiratos említése¹³.

Írott bizonyítéka van a hajdani Sásvár várispánsági székelyeknek is¹⁴. Földjük, az Erdőhát tágabb vidéke kitűnik környezetéből a -d képzős helynevek sokaságával. A helynevek terén hasonló jellegzetességet mutat még a korai székely vonatkozású Bihar, és a szilágysági, székely néphagyománnyal rendelkező Tövishát tájegysége is¹⁵.

HA A TÁJAK UTÁN az egyes helységek, helyek nevét is megnézzük, bőven találunk kétszeresen is érdekes, -d képzőt kapott székely ágneveseket. Ilyen például a göcseji Vöckönd falu, a Pest megyei Ecskend-hegy, a kolozsi Szomordok, a tolnai Vajad, a bihari Vajada, a Sopron megyei és a Fejér megyei Bodogd, a kolozsi Bodagd, a nyírségi Ábránd, a Heves, Abaúj, Baranya és Fejér megyei Karácsond, a Temes és Bodrog megyei Odvard, a Fejér megyei Halmód, a Torda megyei, a temesi és a bihari Peterd, a bánsági 3 Balázd helynév.

Egy másik sajátossága földrajzi névanyagunknak, hogy az egyes nevek itt is, ott is megvannak magas és mély hangrendű alakjukban is. Ezek tömegében rálehetünk a Székely név párjára is, a Szakály, Szakál, Szakáld, Szakolca, Szakoly, Szakalya, Szakolya, Szákul, stb. nevekben, annál is inkább, mivel a székelyek első magyar nyelven való okiratos említéskor a „zacul” szóval illették őket.¹⁶ Ezekre a helynevekre is jellemző, ami a többi székely vonatkozásúra, hogy a Kárpát-medencének főként a peremvidékein vannak.

Térképes nyomozásunk során érdemes felfigyelnünk egy másik településföldrajzi érdekességre is. Nevezetesen arra, hogy az Árpád magyarjaihoz köthető helynevek csupa jelentéktelen, kicsiny települést takarnak! Ezzel szemben a nyilvánvalóan korai, szláv nevű, az onogur(?) törzsneves, a székely ágneves, és a -d képzős nevű helységek szép számmal képviseltetik magukat a kora középkori ország jelentős, város, tehát bizonyosan nagyobb múltú településeinek sorában!

Hosszasan kalandozhatnánk még a helynevek sűrű, ágas-bogas erdejében. Kereshetnénk a névadás indokát a „szavárd” (sabar-toi) magyarok becézés nélküli, Szabar alakban található falunevei, valamint a besenyő vagy kabar Tolmács törzs helynevei esetében is.

De ha összegezni kell az eddigieket, akkor azt mondhatom, hogy földrajzi névanyagunk oldaláról bizonyítva látom a régészeti kutatás azon felfogását, miszerint ÁRPÁD népe rátelepült egy nagyobb tömegű, már régebben itt lakó alapnépességre, amelynek jelentős részét „avar”-ként szokták megnevezni. Ez a népesség — nevezük akár későavarnak, onogurnak vagy székelynek —, számarányából következően magyar nyelvű kellett, hogy legyen, ahogy azt

LÁSZLÓ GYULA megállapította — és egy szervezetlen tömegként köznépi alapját alkotta az Árpádok által megszervezett államnak.

Hiszem, hogy a kutatás folytatása is igazolni fogja azt a történet-felfogást, amelyet a régi keletű, de László Gyula által kidolgozott és BALÁS GÁBOR által is kiegészített „kettős honfoglalás” elmélet részletez.

MAÁR FERENC GÉZA

Jegyzetek

- (1) Kristó Gyula: *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*; Szeged, 1976. 38-44.
- (2) *Magyar őstörténeti tanulmányok* (szerk. Bartha-Czeglédy-Róna-Tas) Bp. 1977. Akadémiai. Ebben: Kristó Gyula: *Törzsek és törzsnévi helynevek*, 211-212.
- (3) Kálmán Béla: *A nevek világa*. Debrecen, 1989. Csokonai. 149-150.
- (4) Kristó Gyula: *Szemponatok...* 86-87.
- (5) Uo. 86.
- (6) Uo. 85.
- (7) Uo. 87-88.
- (8) Uo. 85-88.
- (9) László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Bp. 1978. Magvető. 149-163.
- (10) Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Bp. 1983. Akadémiai. 171.
- (11) Balás Gábor: *A székelyek nyomában*. Bp. 1984. Panoráma. 55.
- (12) Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. Magvető. 292.
- (13) Balás Gábor i. m. 60.
- (14) Kristó Gyula: *A vármegyék...* 367-369.
- (15) Balás Gábor i. m. 67.
- (16) *Magyarrá lett keleti népek* (szerk. Szombathy Viktor-László Gyula B. 1988. Panoráma. 17.

ANDREAS URTEIL: VIASKODÓ (1960)